

Piotr Bohdziewicz*

ZJAWISKO BEZROBOCIA W PERCEPCJI I INTERPRETACJI BEZROBOTNYCH

1. UWAGI WSTĘPNE

Jedną z podstawowych potrzeb jednostki jest potrzeba funkcjonowania w subiektywnie zinterpretowanej rzeczywistości społecznej. Potrzeba ta realizuje się poprzez nakładanie na wszystkie znaczące sytuacje społeczne, w których jednostka uczestniczy, pewnych własnych ram interpretacyjnych. Sytuacja subiektywnie zinterpretowana staje się dla jednostki sytuacją przejrzystą i zrozumiałą, i dopiero taki stan rzeczy umożliwia jej formułowanie jakichkolwiek indywidualnych programów działania. Tak samo i sytuacja bezrobocia, przeżywana przez jednostkę, podlega owej subiektywnej interpretacji. Można domniemywać, że kierunek i charakterystyka tej interpretacji są w gruncie rzeczy swoistą wypadkową poziomu własnych doświadczeń społecznych jednostki, rozległości jej horyzontów myślowych, stopnia zdogmatyzowania struktur poznawczych, ale także oddziaływania pewnych, zaakceptowanych przez nią, interpretacji pochodzących z zewnątrz. Dopiero ukształtowawszy tak pojętą interpretację sytuacji własnego bezrobocia jednostka jest w stanie określić swoją doń relację i wyrażać ją w płaszczyźnie intelektualnej, emocjonalnej oraz behawioralnej. Jest oczywiste, że subiektywna interpretacja sytuacji indywidualnego bezrobocia podlega ewoluowaniu zależnie od dopływu nowych informacji, związanych zwłaszcza z kumulowaniem się społecznych doświadczeń jednostki.

Celem niniejszego artykułu jest próba ukazania, jakimi strukturami charakteryzują się typowe indywidualnie formułowane schematy interpretacyjne sytuacji bezrobocia, jak kształtują się korelacyjne powiązania z wybranymi

* Dr, adiunkt w Katedrze Pracy i Polityki Społecznej UŁ.

zmiennymi niezależnymi, a także jakie związki zachodzą między określonym typem schematu interpretacyjnego a formułowanym przez jednostkę programem działania w sytuacji przeżywanego bezrobocia.

2. METODA BADANIA

Przedstawione niżej analizy oparte są na materiale pochodzącym z badań ankietowych. Badania zostały przeprowadzone w I kwartale 1993 r. na próbie 1450 respondentów i dotyczyły szerokiego wachlarza problemów osób bezrobotnych. Struktura przebadanej próby pod względem kryterium płci oraz poziomu wykształcenia odpowiada w przybliżeniu strukturze całej łódzkiej populacji bezrobotnych. Z badań wyłączono ubiegłorocznych absolwentów szkół różnych typów ze względu na daleko idącą specyfikę problemów charakteryzujących tę kategorię bezrobotnych.

3. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ŁÓDZKIEGO BEZROBOCIA

Warto w tym miejscu przytoczyć podstawowe dane o natężeniu zjawiska bezrobocia na terenie miasta Łodzi w trakcie prowadzenia omawianych badań.

W łódzkich rejonowych urzędach pracy było w tym czasie zarejestrowanych ok. 78,6 tys. osób, co stanowiło ok. 80% bezrobotnych zarejestrowanych w całym województwie łódzkim. Wśród bezrobotnych w Łodzi 53,7% stanowili mężczyźni, a 46,3% – kobiety.

Zarówno wśród kobiet, jak i wśród mężczyzn dominowały osoby w przedziale wiekowym 35–44 lat (wyż demograficzny lat 50-tych). Kategoria bezrobotnych mężczyzn miała udziałową przewagę nad kategorią bezrobotnych kobiet niemal we wszystkich przedziałach wiekowych (za wyjątkiem przedziału 25–34 lat).

Najliczniej łódzcy bezrobotni legitymowali się wykształceniem podstawowym i zasadniczym (na obu poziomach wyraźna przewaga mężczyzn). Natomiast bezrobotne kobiety częściej niż bezrobotni mężczyźni legitymowały się różnymi typami wykształcenia średniego oraz wykształceniem wyższym.

Dla łódzkiego bezrobocia charakterystyczny jest niepokojąco wydłużający się jego przeciętny okres (za I półrocze 1993 r. wyniósł on w przybliżeniu ok. 10 miesięcy). W strukturze ogółem najwięcej osób pozostawało w sytuacji bezrobocia przez okres powyżej 12 miesięcy (36,8%). Nieco częściej w sytuacji przedłużającego się bezrobocia pozostawały kobiety niż mężczyźni.

Na 1 ofertę pracy na koniec II kwartału 1993 r. przypadało średnio 110 bezrobotnych, z czego na 1 ofertę dotyczącą stanowiska robotniczego

przypadało ok. 90 bezrobotnych (zatrudnionych poprzednio na stanowiskach robotniczych) oraz na 1 ofertę dotyczącą stanowiska nierobotniczego ok. 170 bezrobotnych (zatrudnionych wcześniej na stanowiskach nierobotniczych).

4. SUBIEKTYWNA INTERPRETACJA ZJAWISKA BEZROBOCIA

W trakcie wspomnianych badań ankietowych uzyskano od respondentów wiele wypowiedzi, na podstawie których podjęto następnie próbę zrekonstruowania stosowanych przez nich schematów interpretacyjnych bezrobocia, a wreszcie dokonano ich typologizacji.

Jedno z pytań zadawanych w trakcie badań respondentom dotyczyło oczekiwań i postulatów formułowanych przez nich odnośnie do zasad i metod redukowania bezrobocia. Pytaniu celowo nadano charakter otwarty, co pozwoliło respondentom na zupełnie swobodne i, co istotne, w żadnym stopniu nie inspirowane z zewnątrz kształtowanie swej wypowiedzi. Z drugiej jednak strony okazało się, że uzyskany w ten sposób materiał jest dość trudny do jednoznacznych klasyfikacji oraz analizy typu ilościowego.

Wstępny przegląd wypowiedzi badanych bezrobotnych pokazał, że wyrażane przez nich opinie konstruowane są wg następujących osi:

- konstruktywność – frustracja,
- adresowanie – brak zaadresowania,
- ukonkretnienie – uogólnianie,
- realizm – brak realizmu,
- rzeczowość – emocjonalność.

W poszczególnych wypowiedziach badanych osób daje się zazwyczaj dostrzec kilka z wyróżnionych wyżej aspektów. Okazało się jednak, iż osią zdecydowanie dominującą w wypowiedziach respondentów jest opozycja typu konstruktywność – frustracja, pozostałe natomiast pełnią funkcje uzupełniające. Z tego powodu dalsze analizy oparte zostaną na typologii wynikającej z pierwszego rodzaju opozycji.

Te zatem wypowiedzi, które konstruowane były z takich elementów, jak: wyrażenie niezaadresowanego niezadowolenia, poczucie bezradności wobec sytuacji bezrobocia, wyrażanie silnych negatywnych emocji, resentymenty dotyczące zmian zachodzących w otoczeniu społecznym i gospodarczym, wysuwanie nierealistycznych oczekiwań i żądań klasyfikowano jako frustracyjno-rozszczeniowe postawy wobec sytuacji bezrobocia.

Z kolei te wypowiedzi respondentów, w których widoczne były realistyczne oceny uwarunkowań zjawiska bezrobocia, zaś manifestowane w nich niezadowolenie było wyraźnie adresowane i miało równocześnie charakter raczej rzeczowy, niż emocjonalny, a w miejsce poczucia bezradności pojawiały się

konkretne zamiary własnego działania w celu wydobycia się z nieakceptowanej przez siebie sytuacji pozostawania bez pracy, klasyfikowano jako konstruktywne postawy wobec sytuacji bezrobocia.

Tabela 1

Postawy badanych bezrobotnych wobec sytuacji bezrobocia klasyfikowane wg opozycji cech frustracja–konstruktywność (dane w %)

Wykształcenie	Płeć	Typy postawy		Brak odpowiedzi
		frustracyjna	konstruktywna	
Podstawowe	M	22,3	6,4	71,3
	K	38,7	5,3	56,0
Zawodowe	M	20,1	10,3	69,6
	K	33,8	10,7	55,5
Średnie	M	16,3	25,7	58,0
	K	27,2	18,3	54,5
Wyższe	M	16,1	51,0	32,9
	K	21,5	78,1	40,4

Źródło: Badania własne.

Zwracają uwagę wysokie odsetki respondentów, którzy nie udzielili odpowiedzi na postawione im pytanie. Świadczy to bez wątpienia o tym, iż sam w sobie problem sprecyzowania własnej relacji wobec zjawiska bezrobocia, jest trudny dla większości badanych osób. Bliższa analiza pokazała, iż osoby, które nie udzieliły odpowiedzi, to z reguły osoby albo z krótkim czasem trwania ich indywidualnej sytuacji bezrobocia (do 3 miesięcy), albo osoby długotrwale bezrobotne (powyżej 12 miesięcy). Być może więc tutaj leży klucz do zrozumienia tak znacznych wskaźników powstrzymywania się respondentów od wyrażania swoich uwag i opinii: jedni bowiem mogli mieć trudności z artykułowaniem swoich poglądów na skutek względnej krótkotrwałości przeżywania sytuacji własnego bezrobocia, inni natomiast mogli znaleźć się już w fazie apatii spowodowanej długotrwałym pozostawaniem bez pracy.

W przedstawionym materiale dają się zauważyć silne związki postaw wobec zjawiska bezrobocia z poziomem wykształcenia respondentów, co zwłaszcza widoczne jest w odniesieniu do postaw typu konstruktywnego: o ile takie postawy tylko marginalnie daje się odczytać z wypowiedzi respondentów z wykształceniem podstawowym, to badani bezrobotni z wykształceniem wyższym najczęściej w swoich wypowiedziach prezentują postawę konstruktywną.

Daje się także zauważyć wyraźne powiązanie typu postawy z płcią respondentów. Generalnie rzecz biorąc ankietowane kobiety częściej artykułowały w swoich wypowiedziach różnie ukierunkowaną frustrację oraz roszczeniowość niż mężczyźni i rzadziej przy tym powstrzymywały się od wyrażania opinii. Natomiast mężczyźni z wykształceniem średnim oraz wyższym wyraźnie częściej wyrażali postawy o charakterze konstruktywnym w porównaniu do kobiet z analogicznymi poziomami wykształcenia.

W analizowanych wypowiedziach bezrobotnych można dostrzec kilka dość wyrazistych stereotypów percepcyjno-interpretacyjnych zjawiska bezrobocia. Można je określić jako funkcjonujące w świadomości bezrobotnych subiektywnie konstruowane „teorie” bezrobocia. Jedne z nich charakterystyczne są dla wyodrębnionych wcześniej postaw typu frustracyjno-rozsczeniowego, inne zaś dla postaw zorientowanych konstruktywnie. Stereotypy te dotyczą przede wszystkim przyczyn uruchamiających bądź podtrzymujących sytuację bezrobocia.

Opierając się na analizie wypowiedzi badanych bezrobotnych można wyodrębnić następujące rodzaje stereotypów interpretacyjnych:

– stereotyp „spisku” (bezrobocie jest postrzegane jako swoista „zmowa” ludzi ze struktur władz różnych szczebli przeciwko „zwykłym ludziom”, która ma na celu osiągnięcie przez tych pierwszych osobistych korzyści finansowych; jako często przejawiający się postulat pojawiło się w ramach tego stereotypu żądanie ukarania winnych tego zjawiska);

– stereotyp „niekompetencji” (bezrobocie postrzegane jest jako rezultat działania nieudolnych i niekompetentnych władz zajmujących się od strony praktycznej tym zjawiskiem; często pojawiającym się postulatem w ramach tego stereotypu jest żądanie odwołania takich osób ze stanowisk zajmowanych na różnych szczeblach władzy);

– stereotyp „resentymentalny” (bezrobocie postrzegane jest jako wynik zmian ekonomicznych źle ukierunkowanych: resentymenty odnoszą się do realiów poprzedniego ustroju społeczno-gospodarczego i dotyczą ochrony oraz przywracania państwowej własności dużych i średnich przedsiębiorstw, zahamowania, a nawet cofnięcia procesów prywatyzowania gospodarki, utrzymywania i egzekwowania rozbudowanych praw pracowniczych charakterystycznych dla gospodarki socjalistycznej, np. zasady pełnego zatrudnienia);

– stereotyp „zbyt powolnych przeobrażeń” (bezrobocie postrzegane jest jako rezultat przekształceń systemu społeczno-gospodarczego zachodzących w prawidłowym kierunku, ale zbyt powoli i zbyt ostrożnie; w klimacie tego stereotypu pojawiają się postulaty dotyczące przyspieszania procesów prywatyzowania i restrukturyzowania gospodarki);

– stereotyp „niedostatecznego wspierania” (bezrobocie postrzegane jest jako konsekwencja braku dostatecznego wspierania aktywności bezrobotnych w kierunku przekwalifikowania zawodowego oraz w kierunku podejmowania

działalności gospodarczej na własny rachunek; postulaty formułowane przez respondentów postrzegających bezrobocie w takiej płaszczyźnie dotyczą tworzenia właściwych warunków sprzyjających indywidualnej aktywności bezrobotnych).

Bliższa analiza zebranych wypowiedzi bezrobotnych pokazuje, że stereotyp „spisku” dość charakterystyczny jest dla respondentów z wykształceniem podstawowym (w tym zwłaszcza dla kobiet), natomiast stereotyp „zbyt powolnych przeobrażeń” specyficzny jest dla mężczyzn z wykształceniem wyższym. Podobnie dla respondentów z wykształceniem wyższym, a w dalszej kolejności z wykształceniem średnim (kobiet i mężczyzn) charakterystyczny jest stereotyp „niedostatecznego wspierania”.

Ogólnie, na podstawie przeanalizowanego materiału można stwierdzić, że pokrótce opisanym wcześniej postawom frustracyjnym przyporządkować można stereotyp „spisku władz”, stereotyp „niekompetencji władz” oraz stereotyp „resentymalny”, natomiast postawom konstruktywnym – stereotyp „zbyt powolnych przeobrażeń” oraz stereotyp „niedostatecznego wspierania”.

Wyraźne związki są ponadto widoczne między typem postaw (a pośrednio także między rodzajem stereotypów interpretacyjnych) i preferowanymi przez respondentów ścieżkami wychodzenia z sytuacji bycia bezrobotnym. W badaniach wyodrębniono trzy takie ścieżki: podjęcie każdej proponowanej pracy, przekwalifikowanie zawodowe, oraz podjęcie indywidualnej działalności gospodarczej¹. Przeprowadzone analizy pokazały, że respondenci manifestujący postawę frustracyjną częściej preferowali ścieżkę polegającą na podjęciu każdej pracy przy względnie zminimalizowanych oczekiwaniach wobec treści pracy i poziomu wynagrodzenia, natomiast ścieżkę przekwalifikowania zawodowego preferowali ze zbliżoną częstotliwością, co respondenci z postawą konstruktywną. Ci ostatni natomiast zdecydowanie częściej preferowali ścieżkę indywidualnej przedsiębiorczości gospodarczej.

5. ZAKOŃCZENIE

Wypowiedzi badanych bezrobotnych analizowane w niniejszym artykule potwierdzają tezę, iż sytuacja indywidualnego bezrobocia jest zarazem sytuacją stresu społecznego, bardzo wyraźnie wiążącą się z różnorodnie werbalizowanymi (i przeżywanymi) stanami frustracyjnymi. Chronicznie utrzymująca się sytuacja stresowa, czyli innymi słowy długotrwałe bezrobocie, wywoływać może – co zdają się sugerować wyniki badania – ewoluowanie stanów frustracji roszczeniowej w kierunku frustracji apatycznej, wiążącej

¹ P. Bohdziewicz, *Preferencje i oczekiwania bezrobotnych a rynek pracy*, „Polityka Społeczna” 1993, nr 10.

się z poczuciem beznadziejności oraz swoistej zgody na istniejącą sytuację własnego bezrobocia. Najprawdopodobniej spowoduje to, że ta część bezrobotnych w znacznej mierze pozostanie poza orbitą aktywnych metod redukowania bezrobocia.

Wyniki zamieszczonych wyżej analiz zdają się sugerować jeszcze i to, że subiektywne stereotypy interpretacyjne bezrobocia w istotnym stopniu określać mogą aktywny lub pasywny stosunek jednostki do własnego bezrobocia. Oznacza to, iż przebudowa tych stereotypów może skutecznie redukować tendencje bezrobotnych do zachowań roszczeniowo-pasywnych, stymulować zaś ich indywidualną aktywność. Jeżeli tak jest w istocie, to nie bez społecznego znaczenia byłyby takie działania, które podnosiłyby świadomość ekonomiczną bezrobotnych, ukazywałyby zmiany transformacyjne w gospodarce jako zmiany o charakterze trwałym, którym trzeba sprostać. Być może tego rodzaju działalność mogłyby prowadzić kluby pracy.

Piotr Bohdziewicz

UNEMPLOYMENT IN PERCEPTION AND INTERPRETATION OF THE UNEMPLOYED

The article presents some results of the research on the unemployed in Lodz, done in the middle of 1993. On the base of respondents answers, there has been made an attempt to reconstruct and typologise the perceptual and interpretational patterns of the unemployment, used by the respondents.

The predominant attitude in the situation of being unemployed is a strong frustration and making claims for special benefits, and the lower level of objectivity and constructionism. Respondents' answers also proves that there are few interpretative stereotypes of unemployment in unemployed consciousness. Some of them see the causes of unemployment as badwill or incompetence of authorities or withdrawal from the idea of socialism. Such a stereotyping is typical from respondents with lower educational level. Other interpretational stereotypes, usually from respondents with high school or university education, criticise slow progress in the building of the free market economy and unsatisfactory support of the unemployed activity.